

documentation (if possible in the conditions of cessation of hostilities) regarding the situation with housing and property of internally displaced persons at the time they left their homes. State and local bodies must strictly implement housing and property rights decisions.

Ukraine must undertake to grant the right to the reintegration of displaced people. It is necessary to establish flexible and effective means of legal protection based on human rights principles. Housing problems should be solved through effective institutional coordination. State institutions should be involved in post-conflict programs to restore internally displaced persons' housing and property rights. Joint action through the conclusion of agreements or memoranda could facilitate the mechanism and process of restitution for internally displaced persons. The housing restitution mechanism must be accessible and unobstructed, with a straightforward procedure. Existing housing documents, even incomplete, should be considered as proof of housing return. The state needs to create proper compensation systems. The claimant must receive compensation in cases where the home no longer exists, or the individual knowingly and voluntarily accepts payment instead of restitution.

Keywords: *internally displaced persons, right to housing, housing restitution mechanism, institutional coordination, appropriate compensation systems.*

УДК 330.101.8

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-6-36-42

Олександр СИДОРОВ[©]

кандидат економічних наук,
Заслужений економіст України
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

У статті досліджено сутність комплексної оцінки розвитку людського капіталу в сучасних умовах розвитку національної економіки. Розкрито особливості індивідуального рівня людського капіталу. Розглянуто особливості інвестування в вітальний, трудовий, інтелектуальний та організаційний капітал. Вивчено макро- та мікроекономічний рівень людського капіталу.

Запропоновано досліджувати людський капітал за трирівневою характеристикою розвитку на індивідуальному, мікроекономічному та макроекономічному рівні. Здійснено аналіз видатків державного бюджету України (як основного джерела інвестицій у людський капітал) на розвиток людського капіталу за період 2016–2021 рр. Проаналізовано Індекс людського розвитку в Україні за період 2016–2021 рр. Запропоновано заходи щодо вдосконалення системи розвитку людського капіталу.

Ключові слова: *людський капітал, види людського капіталу, інвестування у людський капітал, формування людського капіталу.*

Постановка проблеми. Сучасний розвиток країни залежить від ефективності функціонування всіх сфер економіки, а саме – підприємств, які є дієвим механізмом перетворення ресурсів в економічний добробут. Саме тому великого значення набувають накопичення та примноження підприємствами матеріальних та нематеріальних активів, де основним інструментарієм загального управління є знання та досвід працівників. Відповідно, зростає роль людського капіталу в забезпеченні економічного розвитку не тільки підприємства, а й всієї країни, особливо в сучасних умовах її розвитку.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню сутності поняття «людський капітал» присвячені наукові розробки провідних вчених-економістів, що мають певні розбіжності щодо змістового наповнення відповідного поняття.

Вперше визначення сутності поняття «людського капіталу» досліджував Гарі

© О. Сидоров, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3923-661>

k_aem@dduvs.in.ua

Беккер, який розкриває у своїх розробках, що «людський капітал» це знання, навички, креативність і здоров'я особи» [1-2]. Зі свого боку, науковці С. Волошина, А. Скубіліна розширюють визначення сутності поняття та зазначають, що «людський капітал – соціально-економічна категорія, яка відображає сформовані внаслідок інвестицій в здоров'я, знання, вміння, навички, досвід, мотивацію, культуру та інші характеристики людини, які приносять дохід» [10, с. 216–217].

О. Полуяктова та Т. Матюк, досліджуючи людський капітал, розкривають поняття через «накопичені інвестиції в освіту і навчання людей» [14, с. 17]. Їх думку поділяють і дослідники О. Головінов, О. Грішнова, які пов'язують людський капітал з інвестиціями в людей, накопиченням ними здібностей до праці, ефективним використанням творчої діяльності суспільства та підтримання суспільного здоров'я [11-12]; Т. Альошина, Д. Козенков, які досліджують підходи до вдосконалення процесів управління розвитком кадрового потенціалу через особливості людського капіталу та його основних складових [8].

Мета статті: визначення сутності комплексної характеристики розвитку людського капіталу в сучасних умовах розвитку національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Людський капітал має низку критеріїв, що дозволяють оцінити особливості змістового наповнення поняття, виявити ключові характеристик, визначити види та особливості формування останнього.

Ключовими характеристиками людського капіталу є вроджені здібності, стан здоров'я, рівень освіти та культури, психофізичні властивості, компетенції та навички кожного окремого індивіда.

Крім зазначених характеристик, людський капітал визначається за внутрішньою структурою, оскільки людина може бути носієм різних накопичених капіталів, здобутих в процесі життєдіяльності та розвитку.

Як зазначає в своїх дослідженнях Т. Лех, в структурі людського капіталу однією зі складових виокремлюють «індивідуальний рівень людського капіталу», що реалізується через сукупність знань, навичок, професійного досвіду та особистих якостей людини, яка формується протягом життя людини та реалізується в трудовій діяльності останньої. А, отже, розкриваючи структуру індивідуального людського капіталу, науковець виділяє основні складові: вітальний капітал, індивідуальний інтелектуальний капітал, культурно-моральний капітал, трудовий та організаційний капітал [16].

При цьому, продовжуючи розробки науковця, досліджуючи характеристику індивідуального людського капіталу, не можна не погодитися з визначеннями, що вітальний капітал є вродженою характеристикою людини, яка закладається під час народження та зберігається протягом життя. Індивідуальний інтелектуальний капітал характеризує рівень розвитку та якість інтелектуальних здобутків особистості, які формуються протягом життя та залежить від розумових здібностей людини. На відміну від індивідуального інтелектуального капіталу, культурно-моральний капітал є проявом нагромаджених інтелектуальних здібностей та моральних якостей людини, що формуються під впливом соціуму, хоча останній також є поетапним здобутком, накопиченим протягом життя.

Трудовий капітал формується в процесі трудової діяльності та характеризується кваліфікацією, виробничим навчанням, реалізується у праці кваліфікованих робітників і безпосередньо залежить від застосовуваної технології. Розвиток трудового капіталу може трансформуватися в організаційний або підприємницький капітал, за умови прояву ініціативності, ділової кмітливості, новаторського та організаторського таланту особистості, що дозволяють останній здійснювати підприємницьку діяльність або керувати бізнесом.

Варто відмітити, що в науковій літературі виділяють різні рівні розвитку людського капіталу: індивідуальний, мікро- та макроекономічний.

Як зазначає у своїх дослідженнях Т. Фонарьова: «На мікроекономічному рівні людський капітал являє собою сукупну кваліфікацію та професійні здібності всіх працівників підприємства, а також здобутки підприємства у справі ефективної організації праці і розвитку персоналу» [17, с. 943].

На думку автора, мікроекономічний рівень є сукупністю кваліфікаційних та професійних характеристик усіх працівників підприємства та рівень їх використання у діяльності підприємстві.

Макроекономічний рівень є відображенням усіх характеристик людського

капіталу на державному рівні. Макроекономічний рівень формується залежно від соціальних, демографічних, економічних та політичних факторів. Демографічні фактори характеризують через кількісні показники чисельності та структури населення. Соціальні фактори характеризують стан здоров'я населення та систему соціальної захищеності. Економічні та правові фактори впливають на розвиток людського капіталу через стимулювання економічної діяльності населення на ринку праці та забезпечення правового та фінансового захисту працівників з боку держави.

Комплексну характеристику розвитку людського капіталу за вказаними вище критеріями наведено на рис. 1.

Отже, розвиток людського капіталу є безперервним процесом створення і розвитку продуктивних здібностей людини шляхом інвестування у конкретні процеси її життєдіяльності [13, с. 549].

Тож інвестиції в людський капітал доречно класифікувати за рівнем розвитку самої людини або відповідно до набуття певного виду капіталу [15].

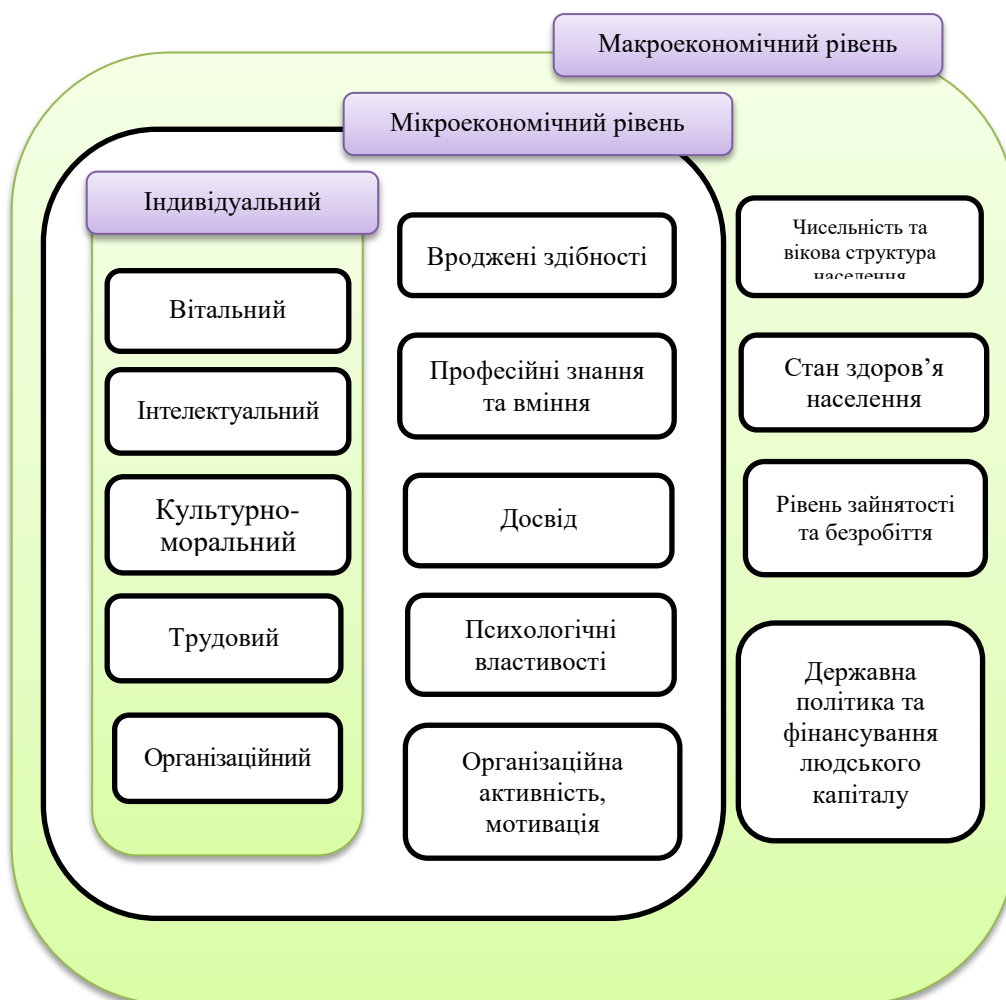

Рис. 1. Трирівнева комплексна характеристика розвитку людського капіталу
*Джерело: систематизовано автором на основі джерел [17-18]

Оскільки людина отримує від батьків певний спадковий капітал у вигляді фізичних, психічних властивостей, стану вродженого здоров'я та індивідуальних здібностей, то одним з різновидів інвестицій у людський капітал є інвестиції у вітальний капітал.

Інвестиції у вітальний капітал являють собою сукупністю витрат, понесених батьками щодо власного спадково отриманого здоров'я, а також витрат, пов'язаних з

розвитком самої людини, формуванням характеру і розвитку закладених в людині талантів, переданих під час народження.

Збереження вітального капіталу залежить від збереження стану здоров'я людини протягом життя. Тому наступним видом інвестицій є інвестиції у здоров'я, що виражаються у витратах, необхідних для збереження працездатності людини за рахунок зменшення захворюваності і збільшення продуктивного періоду життя.

Крім фізичного розвитку людини, вдосконалення та примноження вітального капіталу залежить від культурно-морального розвитку особистості. У такому разі інвестиції в культурно-моральний розвиток пов'язані з матеріальними та нематеріальними витратами (фінансовими, розумовими, часовими тощо), призначеними для духовного та морального збагачення людини.

Інвестиції у трудовий капітал є, на нашу думку, найтривалішою інвестицією, оскільки трудовий капітал людини формується протягом всього життя.

Отже, інвестиції у трудовий капітал – це сукупні матеріальні та нематеріальні витрати, що спрямовані на формування інтелектуальної складової людського капіталу, поліпшення якісного та кількісного рівня населення, стимулювання трудової діяльності за допомогою витрат на мотивацію працівників до трудової активності та розвитку.

Розвиток особистості пов'язаний не тільки з трудовою діяльністю людини, в також залежить від інтелектуального розвитку, як способу накопичення знань, інформації, досвіду та компетенцій. Останнім часом розвиток інтелектуального капіталу набуває все більшої актуальності, оскільки талановиті висококваліфіковані працівники займають вищі позиції в ієрархії трудової активності та отримують вищі доходи.

Отже, інвестиції в інтелектуальний капітал – це сукупні матеріальні та нематеріальні витрати, що призначені для пошуку, отримання та систематизації необхідної інформації, навчання та отримання досвіду, а також для аналізу та перетворення здобутого досвіду та інформації у знання.

Подальший розвиток особистості пов'язаний із стимулюванням продуктивності, підприємницького та управлінського капіталу людини. У науковій літературі відповідний вид капіталу називається організаційно-підприємницький капітал.

Інвестиції в організаційний капітал – це витрати, пов'язані з розвитком економічного мислення, підприємницьких здібностей та навичок за допомогою відвідування тренінгів, семінарів та курсів для підвищення організаційного рівня людини.

Розвиток людського капіталу на рівні держави (мікро-макроекономічний рівень) є результатом інвестування в людину, її здоров'я, освіти, якості життя. Відповідно, низький рівень фінансування в людський розвиток викликає сповільнення економічного розвитку держави. Необхідно зазначити, що державне фінансування проєктів і програм створення та розвитку людського капіталу є запорукою отримання прибутків у майбутньому, а також базисом соціального, економічного та культурного розвитку країни.

Необхідно зазначити, що видатки держави є основним джерелом інвестицій у людський капітал, тому необхідно проаналізувати обсяги фінансування розвитку людського капіталу за основними сферами фінансування, а саме видатки на охорону здоров'я, освіти, духовний та фізичний розвиток, а також соціальний захист, як основних сфер розвитку людського капіталу України (рис. 2).

Основними тенденціями останніх років є зростання обсягів видатків з державного бюджету України на фінансування розвитку людського капіталу. Обсяги видатків на охорону здоров'я у 2017–2021 рр. збільшились на 101 729,4 млн грн.

Фінансування сфери духовного та фізичного розвитку населення зросло у 2021 р. на 19016,10 млн грн порівняно з 2017 р. Значно зросло фінансування освіти протягом останніх п'яти років, а саме на 135002,1 млн грн. Якщо у 2017 р. видатки бюджету становили 177915,8 млн грн, то у 2021 р. відповідний показник становив 312917,9 млн грн, тобто збільшення показника відбулося майже вдвічі. Зросли видатки бюджетів і на соціальний захист населення. Відповідний показник зріс на 81584, млн грн.

Наступним важливим показником рівня розвитку людського капіталу є міжнародний індекс людського розвитку. Відповідний індекс є комплексним показником, який дозволяє виміряти та оцінити рівень здоров'я, освіти та життя населення країни та оцінити майбутній обсяг людського ресурсу. Показник дозволяє прогнозувати здобутки майбутніх поколінь, а саме розрахувати розвиток та накопичення новонароджених дітей через 18 років, з урахуванням ризиків, пов'язаних із недоліками системи охорони здоров'я і освіти країни місця проживання останніх.

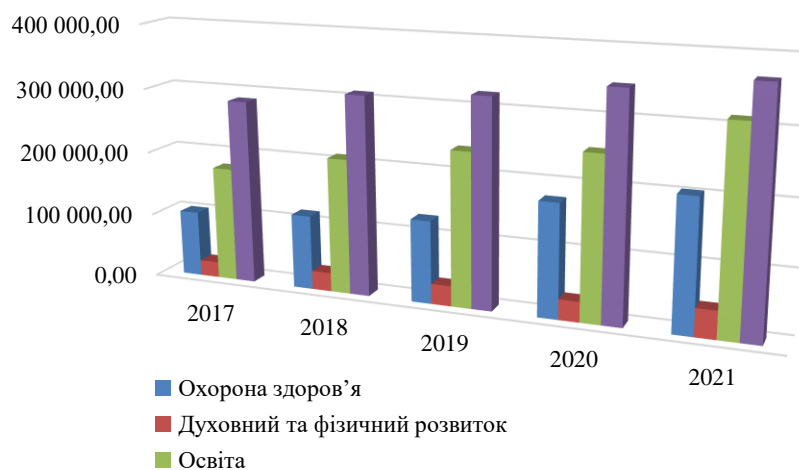

Рис. 2. Видатки державного бюджету України на розвиток людського капіталу у 2017–2021 рр., млн грн

*Джерело: систематизовано автором на основі [9]

Динаміку індексу людського розвитку в Україні в 2016–2021 рр. наведено на рис. 3.

Аналіз показників розвитку людського капіталу України має середнє значення в рейтингу країн світу. Позитивним явищем є поступове збільшення показника на 0,025, який починаючи з 2020 р. почав дещо знижуватись, що спричинено пандемією COVID-19. Позитивною тенденцією розвитку людського капіталу країни є зростаючі інвестиції в його розвиток.

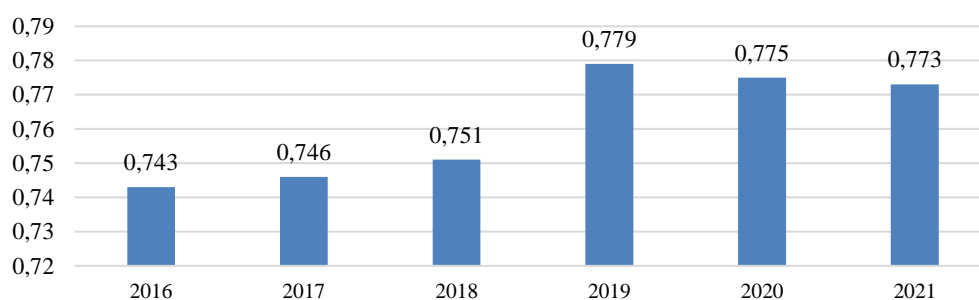

Рис. 3. Індекс людського розвитку в Україні за період 2016–2021 рр.

*Джерело: систематизовано автором на основі [3–7]

Висновки. З огляду на мету та виконані дослідження необхідно зазначити, що під людським капіталом доречно розуміти сукупність здібностей, психофізичних властивостей, професійних, творчих навичок людини, що визначаються діяльністю останньої, потребують стабільних інвестицій та безперервного розвитку.

Результати виконаного аналізу показали об'єктивну необхідність щодо розробки дієвих заходів щодо формування основних компонентів людського капіталу з боку держави на мікро- та макроекономічному рівнях. Як заходи щодо вдосконалення системи розвитку доречно запропонувати:

- уточнення орієнтирів розвитку людського капіталу країни з урахуванням ключових показників формування людського капіталу;
- вдосконалення програми розвитку людського капіталу з урахуванням на загальнодержавному та регіональному рівнях розвитку;
- розробка програми державної підтримки бізнесу в підготовці фахівців потрібного профілю з урахуванням майбутніх потреб ринку праці;
- збільшення державного фінансування на охорону здоров'я, фізичний та психологічний розвиток, освіту та соціальний захист як ключові елементи людського капіталу;
- забезпечення державної підтримки підприємств, як базису використання людського капіталу, який сприяє зменшенню трудової міграції за кордон.

Перспективами подальших наукових досліджень може бути аналізування стану розвитку та державного регулювання людського капіталу в національній економіці, зважаючи на стан розвитку та регулювання ринку праці.

Список використаних джерел

1. Becker G. S. Investment in Human Capital. *The Journal of Political Economy*. 1962. P. 14–27.
2. Becker G. S. The age of human capital. Education in the Twenty-First Century. 2002. P. 3–8.
3. Human Development Report 2021. URL: https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2021-22pdf_1.pdf.
4. Human Development Report 2016. URL: <https://hdr.undp.org/system/files/documents//2016humandevlopmentreportpdf.pdf>.
5. Human Development Report 2018. URL: <https://hdr.undp.org/system/files/documents//2018humandevlopmentstatisticalupdatepdf.pdf>.
6. Human Development Report 2019. URL: <https://hdr.undp.org/system/files/documents/hdr2019pdf.pdf>.
7. Human Development Report 2020. URL: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020.pdf>.
8. Kozenkov D. Ye., Aloshyna T. V. Process of personnel potential formation on the basis of reengineering. *Scientific Bulletin of National Mining University*. 2015. Is. 4. P.142–146.
9. Вебсайт Фінансовий портал Міністерства фінансів України. URL : <http://index.minfin.com.ua/>.
10. Волошина С. В., Скубіліна А. В. Понятійний базис категорії «людський капітал». *Інтелект XXI*. 2016. (6). С. 209–218.
11. Головінов О. М. Людський капітал у системі виробничих відносин : монограф. Донецьк : ДонДУЕТ, 2004. 161 с.
12. Грішнова О. А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 34–40.
13. Лисак В. Ю., Семендяк В. М. Розвиток людського капіталу: суть, проблеми та перспективи. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 21. С. 548–552.
14. Полуяктова О. В., Матюк Т. В. Людський капітал як чинник інституційної економіки. *Економічна теорія та історія економічної думки*. 2020. Вип. 39. С.15–18. URL : <https://doi.org/10.32843/infrastructure39-3>.
15. Сахненко О. І. Основні види інвестицій в людський капітал. *Ефективна економіка*. 2015. № 10. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5223>.
16. Лех Т. А., Концепція формування та відтворення людського капіталу. *Ефективна економіка*. 2012. Вип. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=925>.
17. Фонарьова Т. А. Людський капітал як економічний, культурний і соціальний феномен. *Економіка і суспільство*. Мукачівський державний університет. 2017. Вип. 9. С. 940–946.

Надійшла до редакції 05.12.2022

References

1. Becker, G. S. (1962) Investment in Human Capital. *The Journal of Political Economy*, pp. 14–27.
2. Becker G. S. (2002) The age of human capital. Education in the Twenty-First Century, pp. 3–8.
3. Human Development Report 2021. URL: https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2021-22pdf_1.pdf.
4. Human Development Report 2016. URL: <https://hdr.undp.org/system/files/documents//2016humandevlopmentreportpdf.pdf>.
5. Human Development Report 2018. URL: <https://hdr.undp.org/system/files/documents//2018humandevlopmentstatisticalupdatepdf.pdf>.
6. Human Development Report 2019. URL: <https://hdr.undp.org/system/files/documents/hdr2019pdf.pdf>.
7. Human Development Report 2020. URL: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020.pdf>.
8. Kozenkov, D. Ye., Aloshyna, T. V. (2015) Process of personnel potential formation on the basis of reengineering. *Scientific Bulletin of National Mining University*. Is. 4, pp.142–146.
9. Vebsait Finansovyi portal Ministerstva finansiv Ukrainy [Website Financial portal of the Ministry of Finance of Ukraine]. URL : <http://index.minfin.com.ua> [in Ukr.].
10. Voloshyna, S. V., Skubilina, A. V. (2016) Poniatiyniy bazys katehorii «liudskiy kapital» [Conceptual basis of the "human capital" category]. *Intelekt KhKhI*. No(6), pp. 209–218. [in Ukr.].
11. Holovinov, O. M. (2004) Liudskiy kapital u systemi vyrobnychychk vidnosyn [Human capital in the industrial relations system] : monohraf. Donetsk : Don DUET, 161 p. [in Ukr.].

12. Hrishnova, O. A. (2014) Liudskiy, intelektualnyi i sotsialnyi kapital Ukrainy: sutnist vzaiemozv'язok, otsinka, napriamy rozvytku [Human, intellectual and social capital of Ukraine: the essence of relationships, assessment, directions of development]. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriya ta praktyka*, № 1, pp. 34–40 [in Ukr.].
13. Lysak, V. Yu., Semendiak V. M. (2018) Rozvytok liudskoho kapitalu: sut, problemy ta perspektyvy [Development of human capital: essence, problems and prospects]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*. Vyp. 21, pp. 548–552. [in Ukr.].
14. Poluiaktova, O. V., Matiuk, T. V. (2020) Liudskiy kapital yak chynnyk instytutsiinoi ekonomiky [Human capital as a factor of institutional economy]. *Ekonomichna teoriia ta istoriia ekonomichnoi dumky*. Vyp. 39, pp.15–18. URL : <https://doi.org/10.32843/infrastruct39-3>. [in Ukr.].
15. Sakhnenko, O. I. (2015) Osnovni vydy investytsii v liudskiy kapital [The main types of investment in human capital]. *Efektivna ekonomika*. № 10. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5223>. [in Ukr.].
16. Liekh T. A. (2012) Kontseptsiiia formuvannia ta vidtvorennia liudskoho kapitalu [The concept of formation and reproduction of human capital]. *Efektivna ekonomika*. Is. № 2. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=925>. [in Ukr.].
17. Fonarova, T. A. (2017) Liudskiy kapital yak ekonomichnyi, kulturnyi i sotsialnyi fenomen [Human capital as an economic, cultural and social phenomenon]. *Ekonomika i suspilstvo*. Mukachivskiy derzhavnyi universytet. Is. 9, pp. 940–946. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Sydorov. Features of human capital in the current development conditions of Ukraine. The article examines the essence of a comprehensive assessment of the development of human capital in modern conditions of the development of the national economy. The peculiarities of the individual level of human capital have been revealed. The peculiarities of investing in social, labor, intellectual and organizational capital have been considered. The macro- and microeconomic level of human capital has been studied.

The author has proposed to study human capital according to the three-level characteristic of development at the individual, microeconomic, and macroeconomic levels. An analysis of the expenditures of the state budget of Ukraine (as the main source of investment in human capital) for the development of human capital for the period 2016–2021 has been carried out. The Index of Human Development in Ukraine for the period 2016–2021 was analyzed. The author has proposed measures to improve the system of human capital development, as follows: clarification of guidelines for the development of the country's human capital, taking into account the key indicators of the formation of human capital; improvement of the human capital development program taking into account development at the national and regional levels; development of a program of state business support in the training of specialists of the required profile, taking into account the future needs of the labor market; increasing state funding for health care, physical and psychological development, education and social protection as key elements of human capital; provision of state support for enterprises as a basis for the use of human capital, which contributes to the reduction of labor migration abroad.

Keywords: *human capital, types of human capital, investment in human capital, formation of human capital.*